

ČOVJEK - SLIKA BOŽJA

Teološka antropologija

Ivana Pavla II

Duro Hranić

Jedan od temeljnih i najstarijih pojmova biblijske i teološke antropologije jest *slika Božja*. A da mu, unatoč njegovoj starini, aktualnost i važnost rastu, pokazuje i činjenica da *Gaudium et spes*, 12, nudi upravo ovaj pojam kao odgovor Crkve naših dana na pitanje *tko je čovjek?*.

Slika Božja budi sve više interesa u suvremenoj teološkoj misli. Riječ je o pojmu koji dopušta poniranje u odnos između Boga i čovjeka te ljudi međusobno: on izražava trascendentnost i apsolutni prioritet Boga, čovjekovu bitnu upućenost na Boga ali i njegovo središnje i povlašteno mjesto u stvorenome svijetu, osobnu i socijalnu dimenziju ljudske osobe i sve njezine konstitutivne relacije i dimenzije. Shvaćanje toga pojma, otkriva i naše poimanje - i Boga, i čovjeka. U *slici Božjoj* susreće se antropologija s različitim granama teologije (napose s kristologijom, trinitarnom teologijom, protologijom, teologijom milosti, eshatologijom). Ovo je jedan od temeljnih pojmova moralne teologije i kršćanske duhovnosti i zato njegovo shvaćanje, kao posljedica, bitno utječe i na razvoj eklesiologije i na poimanje i oblikovanje odnosa između čovjeka i društva, te Crkve i svijeta.

Slika Božja vrlo je čest pojam i u rječniku pape Ivana Pavla II. Budući da je posrijedi učenje jednoga pape, njegove tvrdnje ne ostaju bez odjeka, nego postaju mjerodavne i utječu na razvoj teološke misli i crkvenog života. Čini nam se, stoga, zanimljivim i korisnim studirati njegovo (papino) poimanje "nepromjenljivog temelja" teološke antropologije,¹ koja se predstavlja kao ona koja pokušava dosegnuti čovjekovu cjelovitost² i tako pridonijeti boljemu shvaćanju mjerodavnog odgovora današnje Crkve na pitanje *tko je čovjek?*.

¹ Usp. *Mulieris dignitatem*, 6.

² "L'integrum dell'uomo" - usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 2. siječnja 1980, § 2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1980, 12; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 9. siječnja

Slika Božja, u učenju Ivana Pavla II, nije samo pojam koji se poput crvene niti provlači kroz njegove dokumente i nastupe nego je pojam u kojem se susreću i koji u sebi sadrži sve osnovne teološko-antropološke istine. U Papinu antropološkom učenju ovaj pojam biva ponovo potvrđen kao nepromjenljivi temelj cjelokupne kršćanske antropologije.³ U svjetlu istine o čovjeku kao slici Božjoj moguće je, prema Papi, shvatiti i interpretirati cjelokupnu istinu o čovjeku, bilo da je u pitanju njegova ontološka konstitucija (objavljuje ontološku istinu o čovjeku - ono što čovjek jest) bilo njegova izražajna dinamika (otkriva njegove relacije i njegov poziv). Jednako tako, u svjetlu te istine moguće je shvatiti i interpretirati čitavu povijest spasenja.

A. UVJETOVANOSTI PAPINA UČENJA O SLICI BOŽJOJ

U dokumentima Ivana Pavla II možemo zapaziti neke elemente, koji su se pokazali iznimno važnima u njegovu pristupu različitim teološkim pitanjima, a, mislimo, i odlučujućima kad su u pitanju njegove teološke opcije s obzirom na naš predmet.

I. Personalistička filozofija Karola Wojtyle kao pozadina teologije slike Božje u učenju Ivana Pavla II

Učenje Ivana Pavla II. o čovjeku kao slici Božjoj usko je povezano s filozofskom antropologijom profesora Karola Wojtyle i njegovim filozofskim pojmom *osobe*. Filozofska antropologija K. Wojtyle je sinteza tomističke antropologije i metafizike s jedne strane, te fenomenologije s druge. Polazeći od tih dvaju filozofskih sistema, K. Wojtyla je stvorio vlastitu filozofsku misao personalističkog usmjerenja, kojom je bitno obilježena i antropologija u učenje Ivana Pavla II. Čovjek je shvaćen kao dinamičko biće koje se ostvaruje i objavljuje sebi samome u vlastitu činu (*actus humanus*); objavljuje istinu o sebi u iskustvu sebe samoga. Osoba

1980, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 89; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 23. travnja 1980, § 2, u: "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 972.

³ Usp. *Mulieris dignitatem*, 6-8; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1156; *Redemptor hominis*, 8; *Drives in misericordia*, 4; *Familiaris consortio*, 11; *Laborem exercens*, 4; *Sollicitudo rei socialis*, 29.

ne samo da određuje svoj čine nego se u činu ostvaruje (samoodređuje) i u vlastitim se činima se objavljuje - jer *operari sequitur esse*. Tako ljudsko iskustvo, u Papinu učenju, postaje hermeneutski kriterij biblijske objave i ključ teološke interpretacije čovjeka - slike Božje. Ljudsko je iskustvo legitimno sredstvo teološke interpretacije i u određenu smislu nužno ga je uzeti u obzir u interpretaciji biblijskih antropoloških istina.⁴

II. Papina metoda teološke analize čovjeka - slike Božje

Kao put do ontološke istine o čovjeku K. Wojtyła/Ivan Pavao II izabire induktivnu heurističku metodu iskustva koje čovjek ima o sebi u vlastitu činu. On je bira zato što ta metoda omogućuje silazak u realnost čovjekova bića i izvođenje teološko-antropološke refleksije polazeći od sasvim konkretne ljudske egzistencijalne realnosti. Ona ne zahtijeva predznanje u teološkoj materiji. Primjenom ove metode, teološke istine i crkvena nauka bivaju predstavljeni evidentnim argumentima, koji su dostupni i jasni svakome ljudskom razumu, i tako mogu biti razumljivi i prihvatljivi i onima koji ne vjeruju. Za K. Wojtyłu/Ivana Pavla II. to je iznimno važno jer dolazi iz ambijenta marksističko-ateističke ideologije i osjeća potrebu dijaloga s nevjerujućima i obrane biblijskih i tradicionalnih crkvenih (tomističkih) teološko-antropoloških istina. Induktivna heuristička metoda fenomenološke analize ljudskog iskustva vrlo je prikladna jer je općeprihvatljiva i nedvosmisleno pokazuje antropološku utemeljenost crkveno-teološkog učenja.

Drugim riječima rečeno, u svojoj teološkoj analizi čovjeka kao slike Božje Papa polazi od antropologije i ide prema kristologiji.

Tako, prema Ivanu Pavlu II, objava potvrđuje, osvjetljava i produbljuje ontološko-antropološke istine, do kojih čovjek (neovisno o objavi) dolazi analizom vlastita iskustva. Kristova objava u potpunosti objavljuje čovjeka njemu samome (usp. *Gaudium et spes*, 22).

III. Polemika s parcijalnim antropologijama

Svoje učenje o čovjeku kao slici Božjoj, Ivan Pavao II razvija radi pružanja jedne cjelovite antropologije našem vremenu, obilježenu različitim parcijalnim antropologijama (pozitivizam, iluminizam, ateizam (pragmatičnog, psihoanalitičkog, egzistencijalističkog usmjerenja),

⁴ Usp. *Katehezu na generalnoj audijenciji* 26. rujna 1979, § 4, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 381-382; *Katehezu na generalnoj audijenciji* 15. travnja 1981, § 1, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IV/1, 381-382.

sekularizam, individualizam). Time želi pridonijeti ispunjenju poslanja Crkve, koja je "znak i čuvar transcendentnosti ljudske osobe" (usp. *Gaudium et spes*, 76).⁵ Pojam slike Božje, promišljen i produbljen u vlastitu učenju, Papa predlaže kao hermeneutski ključ za razumijevanje kompleksnosti ljudske osobe i kao temelj nove kulture koju želi inauguirati, obilježene cjelovitim shvaćanjem i istinskom slobodom ljudske osobe.

IV. Teologija slike Božje kao temelj moralne teologije i sakramentalnosti ženidbe

Kao profesor, K. Wojtyła/Ivan Pavao II. bavio se analizom ljudske osobe i problema vezanih uz pitanje slobode, odgovornosti, savjesti, samoodređenja, moralnih vrijednosti. Njegova se antropološka misao oblikuje usporedo s analizom etičkih pitanja. Također teologija slike Božje u njegovu učiteljstvu odgovor je na etičko-moralne i pastoralne izazove današnjega vremena.

Valja istaknuti njegov osobiti interes za pitanja bračnog morala, te sakramentalnost i nerazrješivost ženidbe. Teologija slike Božje želi osvijetliti antropološki i teološki temelj sakramentalnosti ženidbe.

Sve ovo je potaknulo i pogodovalo razvoju i produbljenju Papine antropološke misli, ali je istodobno njegova antropološka refleksija u izboru tema i u svojoj impostaciji ograničena navedenim interesima.

Kao filozof i etičar, temelj i motivaciju moralnih vrijednosti K. Wojtyła ne traži u teologiji, nego u filozofiji - u personalističkoj normi. Ova je tendencija ostala prisutna i u učenju Ivana Pavla II. i ima veliku važnost kad je u pitanju njegova teologija čovjeka. Njegove su teološke tvrdnje uvijek potkrijepljene biblijskim tekstovima, no metoda je izlaganja induktivna, a argumentacija proizlazi iz personalističke norme. Ivan Pavao II. ne uzima sve biblijske tekstove koji se tiču pojedinog argumenta da bi na osnovi rezultata biblijskoga studija i egzegeze, deduktivnom teološkom metodom, došao do teoloških istina, nego slobodno, prema kriterijima vlastita interesa, bira pojedine biblijske tekstove, te ih čita i tumači na sasvim osobit i sebi svojstven način. Tako se, čitajući Papine tekstove, dobiva dojam da su njegove teološko-antropološke tvrdnje usko vezane uz biblijske tekstove, ali da njegova polazna točka nisu oni (biblijski tekstovi), nego filozofija (kršćanske inspiracije), koja traži i pronalazi svoju potvrdu u Bibliji.

Sve ovo pokazuje duboku isprepletenost filozofije i teologije u Papinom učenju, a sadržaj pojma slike Božje dijelom se poklapa sa

⁵ Usp. *Redemptor hominis*, 13.

sadržajem filozofskog poimanja *osobe* u filozofsko-antropološkoj misli Karola Wojtyła. Stoviše, ta dva pojma u magisteriju Ivana Pavla II. katkad se upotrebljavaju kao sinonimi.

Papa najprije dolazi do tvrdnje da je čovjek slika Božja zato što je osoba, a tek potom zaključuje da je čovjek osoba upravo zato što je slika Božja. Stoga antropološko učenje pape Ivana Pavla II. nije ni čista filozofija niti je čista teologija.

B. NAGLASCI TEOLOGIJE SLIKE BOŽJE U UČENJU IVANA PAVLA II.

I. Glavne odrednice Papine teologije slike Božje

Ivan Pavao II razvija teologiju slike Božje u tri dijela: analizirajući "iskonskog" čovjeka, "povijesnog" čovjeka i "eshatološkog" čovjeka.⁶ Za svaki dio izabire pripadajuće biblijske tekstove. Naime Sv. pismo nam, prema njemu, pruža triptih bitnih i temeljnih Isusovih riječi za teologiju čovjeka.⁷

U tim se evanđeoskim tekstovima Isus poziva:

a) na iskone ljudskog bića,⁸ odnosno na početno izvorno stanje stvorenog čovjeka (Mt 19, 3-9; Mk 10, 2-12). Budući da se Isus ondje poziva na iskone, Ivan Pavao II. u razmatranje uzima i Knjigu Postanka;

b) na situaciju "povijesnog" čovjeka, obilježena posljedicama istočnog grijeha, ali i Kristovim otkupljenjem. U Mt 5, 27-32 Isus se poziva na čovjekovo "srce", na njegovu intimu ranjenu grijehom, u kojoj je prisutna etika otkupljenja (Rim 8, 19-23);

c) na završnu reintegraciju i potpuno ostvarenje ljudskog bića u uskrsnuću. U razgovoru sa sadašnjima (Mt 22, 24-30; Mk 12, 18-27; Lk 20, 27-40) Isus otkriva potpuno novu, eshatološku, dimenziju postojanja.

⁶ Ovu sistematizaciju susrećemo u tzv. antropološkim katehezama, održanim na generalnim audijencijama srijedom od 5. rujna 1979. do 28. studenoga 1984. Papa ih je držao na talijanskom jeziku i upotrebljava izraze: *l'uomo del principio*, *l'uomo storico* i *l'uomo escatologico*.

⁷ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 11. studenoga 1981, § 1, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IV/2, 601.

⁸ Za Ivana Pavla II ovo nije pozivanje na povratak u prošlost, nego na izvore ljudske egzistencije, da bismo otkrili autentična čovjeka, čovjeka kakav je on u Božjoj zamisli. Stoga Papin talijanski izraz "*principio*" prevodimo s "*iskoni*".

Krunu ovih tekstova, prema Papi, nalazimo u Pavlovoj analogiji između bračnog zajedništva muža i žene te zajedništva između Krista i Crkve (Ef 5, 22-33).⁹

Optika analize slike Božje u učenju Ivana Pavla II. ima dvije značajke:

a) teološka antropologija, prema Papi, mora nastojati shvatiti i interpretirati čovjeka u onome što je bitno i tipično ljudsko.¹⁰ Jedna takva stvarnost jest tijelo. Kao mislilac i filozof personalističkog usmjerenja, K. Wojtyła/Ivan Pavao II tvrdi da je tijelo vidljivi znak ljudske osobe. Ono nije samo jedan od sastavnih dijelova čovjeka nego ono predstavlja cijelog čovjeka. Čovjek ne samo da ima tijelo, nego čovjek *jest* (svoje) tijelo. Stoga čovjeka - sliku Božju Papa interpretira u svjetlu njegove tjelesnosti;

b) gore je rečeno da papina teologija slike Božje želi pružiti antropološki i teološki temelj sakramentalnosti ženidbe. Stoga se istina o čovjeku kao slici Božjoj i čovjekova sličnost s Bogom, prema Ivanu Pavlu II. odražava upravo u biseksualnosti ljudskoga tijela i čovjeku objavljuje se preko iskustva vlastite seksualnosti.

II. Objava slike Božje kroz ljudska izvorna iskustva

Do ontološke istine o čovjeku slici Božjoj i elemenata čovjekove sličnosti Bogu Papa dolazi fenomenoloskom analizom triju izvornih iskustava koja čovjek ima o sebi: iskustva izvorne samoće vlastita bića, iskustva izvornog (prvobitnog) zajedništva muža i žene i iskustva izvorne nagosti vlastita tijela.¹¹ Biblijski temelj tih iskustava Ivan Pavao II. pronalazi u prvim poglavljima Knjige Postanka. Ta su iskustva izvorna,

⁹ U svakoj od ovih triju faza, osobita je pozornost posvećena pojmu *osobe*. Analizirajući iskonskog čovjeka i njegovo iskustvo sebe sama, Ivan Pavao II govori o formaciji ontološke strukture ljudskog bića kao osobe (*persona*); analizirajući povijesnog čovjeka, bavi se analizom iskustva moralnog nereda u ljudskoj osobi i obnovom njegova osobnog "ja" (osobe) pod utjecajem milosti Kristova otkupljenja, a kada pak govori o čovjekovoj eshatologiji, govori o finalnoj reintegraciji osobe kroz novo oblikovanje vlastite psihosomatske konstitucije u njezinoj personalnoj i socijalnoj dimenziji u susretu s Bogom "lice u lice".

¹⁰ Usp. *Katehezu na generalnoj audijenciji* 2. siječnja 1980, § 4, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 12.

¹¹ Papa upotrebljava *izvazec: l'esperienza della solitudine originaria, l'esperienza della nudità originaria i l'esperienza dell'unità originaria dell'uomo e della donna.*

pripadaju čovjekovim iskonima, no ne toliko u kronološkoj perspektivi koliko zbog njihova temeljnog značenja jer, ne samo da pripadaju teološkoj pretpovijesti ljudskog bića nego prethode i svakome drugom iskustvu i nalaze se u temelju svakoga drugog iskustva.

Spomenuta iskustva imaju svoj temelj u ontološkoj strukturi čovjeka i zato, analizirajući njihov smisao i značenje, nužno otkrivamo tu ontološku strukturu iz koje proizlaze. Upravo zato objektivna ontološka struktura ljudske osobe biva objavljena značenjem tih iskustava. Značenja triju ljudskih izvornih iskustava otkrivaju integralnu istinu o čovjeku i njihov sadržaj, u Papinu učenju, odgovara sadržaju istine o čovjeku kao *slici Božjoj*¹².

III. Elementi čovjekove sličnosti Bogu

1. Subjektivna dimenzija čovjeka slike Božje:

a) *Osoba* na sliku Božju

"Nije dobro da čovjek bude sam. Učinit ću mu pomoć kao što je on (Lo'-tôb heyôt ha'adam l'badô 'ežeseh lô žezer k'negdô)" (Post 2, 18). Ivan Pavao II uočava da je prvi čovjek ovdje nazvan ('adam); izraz ('iš) (muškarac) pojavljuje se tek pri njegovu susretu s ('iššah) (žena) (usp. Post 2, 23). Na osnovi toga zaključuje da možemo govoriti o dvjema razinama samoće: prva je samoća ona koja proizlazi iz same ljudske naravi kao subjekta; čovjek je sam jer je osoba - različita od drugih (sam je prije svoje seksualnosti i neovisno o njoj), (usp. Post 2, 18). Druga razina samoće pretpostavlja prvu, a sastoji se u samoći muškarca koju uzrokuje nedostatak žene i obrnuto, odnosno riječ je o samoći koja je plod ljudske biseksualnosti (Post 2, 23).¹³

Čovjek, stvoren na sliku Božju (usp. Post 1, 27), umjesto da u susretu sa životinjama otkrije vlastitu biološku sličnost s drugim stvorenjima, dolazi do svijesti vlastite različitosti i do osvjedočenja da je sam

¹² Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 12. prosinca 1979, § 1, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1378-1379. Papa upotrebljava izraz "*significato delle esperienze originarie*".

¹³ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 10. listopada 1979., §§ 2-6, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 713-716; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 24. listopada 1979, §§ 1-3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 841-842. Usp. *Mulieris dignitatem*, 6.

(usp. Post 2, 18-20). Iskustvo samoće potiče ga na traženje vlastitog identiteta.

Svijest vlastite različnosti vrlo je važna, jer upravo je ona prvi čin čovjekove samosvijesti i objavljuje jedinstvenost i osobitost njegova bića. Čovjek je sam jer je različit od ostalih stvorenja. Samo on je stvoren na sliku Božju i upravo je zato sam. Njegova kvaliteta slike Božje uzrokuje njegovu nesposobnost poistovjećenja s ostatkom stvorenoga svijeta. To što se čovjek osjeća sam nije njegov nedostatak, nego je njegov privilegij, koji mu je podario Stvoritelj.

Iskustvo samoće plod je njegove različitosti, plod je posebnosti njegove ontološke strukture. A sam je zato što je, za razliku od ostalih stvorenja, subjekt obdaren samosviješću i sposobnošću samoodređenja, odnosno zato što je *osoba* obdarena sposobnošću auto - transcendencije¹⁴.

Njegova stvorenost na sliku Božju objavljuje njegovu ontološku strukturu *osobe*; čovjek je stvoren na sliku Božju zato što je stvoren kao *osoba*.¹⁵ Ono što tumači njegovu različnost, odnosno njegovu sposobnost autotranscendencije, njegovo je dostojanstvo *osobe* stvorene na sliku Božju; čovjek je slika Božja zato što je *osoba*.

Kvaliteta slike Božje, dakle, prema papi Ivanu Pavlu II, uključuje sve ono što uključuje filozofski pojam *osobe*.¹⁶ Budući da je ovdje riječ o iskonskoj samoći čovjekova bića (i muškarac i žena osjećaju se sami neovisno o svojoj seksualnosti), to znači da su i muškarac i žena *osoba* i slika Božja u istoj mjeri,¹⁷ oboje su stvoreni na sliku Boga koji je *osoba*.

b) Partner na sliku Božju

Iskustvo vlastite samoće otkriva čovjeku njegovu ontološku strukturu stvorenu "na sliku Božju". Ova se sastoji u transcendentnosti

¹⁴ (Auto)transcendencija znači to da je čovjek "hello stesso tempo colui che possiede se stesso e colui che è posseduto da sé sul fondamento dell'autodeterminazione. (...) egli è ad un tempo colui che domina se stesso e colui che è do minato da sé" (K. WOJTYLA, *Persona e atto*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1982, 210).

¹⁵ Usp. *Redemptor hominis*, 14; *Dominum et Vivificantem*, 36; *Mulieris dignitatem*, 6-7.

¹⁶ Ovdje valja pretpostaviti poznavanje filozofske antropologije K. Wojtyle i sadržaja pojma *osoba* u njegovoj misli.

¹⁷ Usp. *Mulieris dignitatem*, 6. Sv. je Toma tvrdio suprotno: "Sed quantum ad aliquid secundario imago Dei invenitur in viro, secundum quod non invenitur in muliere: nam vir est principium mulieris et finis, sicut Deus est principium et finis totius creaturae" (*Summa Theologiae*, I, q. 93, a. 4).

njegove osobe, tj. u sposobnosti samoposjedovanja i samoodređenja. Zahvaljujući ovoj mogućnosti odlučivanja o sebi (*essendo sui iuris et alteri incommunicabilis*), čovjek je sposoban ući u osobni odnos (s Bogom ili s drugom ljudskom osobom).

Post 2, 16-17 ne potvrđuje čovjekovu ovisnost o Stvoritelju, nego i posredno upućuje na jedinstvenost odnosa između Boga i čovjeka: čovjek je shvaćen kao *partner*, kao saveznik Božji. Bog je stvorio čovjeka kao *osobu*, sposobnu da bude partner, u obliku savezništva¹⁸ između Boga i čovjeka. Čovjekova sličnost s Bogom sastoji se u njegovoj kvaliteti *osobe*, stvorene na sliku Boga koji je *osoba*. To što se čovjek osjeća sam posljedica je i znak osobitosti i jedinstvenosti njegova odnosa s Bogom: samo je čovjek stvoren kao *osoba* i jedino je on sposoban odlučivati o samome sebi i stupiti u odnos s drugom *osobom* (s Bogom). Stoga je već sam čin stvaranja prvotni savez između Boga i čovjeka.

Čovjek je slika Božja jer je sposoban biti partner i sugovornik Božji. Dakle, u definiciju čovjeka nužno ulazi Bog; on je model interpretacije čovjeka i čovjeka možemo definirati samo polazeći od njegova odnosa s Bogom.

(Ivan Pavao II. u ovom kontekstu razvija i klasičnu temu čovjekove bogolikosti: čovjek suradnik Božji u djelu stvaranja i upravitelj stvorenoga svijeta. Budući da je riječ o klasičnoj temi, koja u Papinu učenju ipak nije nosiva, u ovoj kratkoj prezentaciji, nju i njoj slične teme izostavljam.)

2. Društvena dimenzija čovjeka na sliku Trojstva

a) Društvena dimenzija ljudske osobe

Rekli smo da, prema Papinu tumačenju, Knjiga Postanka poznaje dvije razine ljudske samoće: samoću koja je vezana uz čovjeka kao *osobu* i samoću koja je plod ljudske biseksualnosti.

Čovjek nije našao "pomoć kao što je on" (usp. Post 2, 20). U iskustvu samoće, izdvajajući se od ostalih stvorenja, čovjek je otkrio transcenciju vlastite osobe. No istodobno se u toj samoći otvara za "pomoć kao što je on". Nakon sna "(tardemah)" (usp. Post 2, 21),¹⁹ iz Božje

¹⁸ Iako je Papa "antropološke" kateheze na generalnim audijencijama držao na talijanskom jeziku, on upotrebljava riječi "*partner*" i "*relazione della partnership*", ne prevodeći ih na talijanski jezik.

¹⁹ Kako Ivan Pavao II. tumači "(tardemah)", vidi u *Kateheza na generalnoj audijenciji* 7. studenoga 1979, §§ 2-3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II",

stvoriteljske intervencije, izranja čovjek u biseksualnoj dvostrukosti njegova postojanja: kao muškarac i kao žena.²⁰ Riječ je o dvostrukom utjelovljenju ljudske osobe i o dvama načinima ljudskog postojanja; ljudsko je biće od uvijek biseksualno i postoji samo kao muškarac ili kao žena. Post 2, 21-24 pomaže nam shvatiti istinu o čovjeku kao slici Božjoj u Post 1, 27-28:

U iskustvu samoće čovjek se otvara za iskustvo odnosa i predstavlja se kao biće u očekivanju zajedništva.²¹ Iskustvo samoće moguće je nadići samo u iskustvu zajedništva s drugom osobom. Probuden od sna, u ženi ("iššah") ispred sebe, stvorenoj od njegova rebra, muškarac ("iš") prepoznaje ispunjenje vlastita bića, drugi dio sebe sama i zanosno pjeva ljubavnu pjesmu: "Gle kosti od mojih kostiju, meso od mesa mojega (Zo't hapažam žesem mežasamay ūbasar mib^csarī l^czo't yiqqare' 'iššah kī me'īš luqahah-zo't.)" (Post 2, 23).

To nadilaženje iskustva samoće Ivan Pavao II. u svojoj teološkoj antropologiji naziva *iskustvom izvorna zajedništva muškarca i žene*.

Iskustvo izvorna zajedništva odgovara nadilaženju iskustva izvorne samoće iskustvom biseksualnog zajedništva između muškarca i žene. Iskustvo izvorna biseksualnog jedinstva muškarca i žene uvodi nas u potpunu ontološku istinu o čovjeku slici Božjoj: Čovjek je *osoba* (personalna dimenzija čovjeka kao subjekta), ali je i *društveno biće* (socijalna dimenzija ljudske osobe), predodređeno za život u zajedništvu osoba. Interpersonalno zajedništvo pak uključuje i utjelovljenje zajedništva, odnosno zajedništvo koje se temelji na dvostrukosti tjelesne konstitucije ljudske osobe, stvorene kao muškarac i kao žena.

Ovo ima višestruko značenje:²²

a) čovjek postaje u potpunosti svjestan istine o sebi i upoznaje sama sebe kroz iskustvo izvornoga biseksualnog zajedništva muškarca i

vol.II/2, 1072-1074.

²⁰ Ovdje nije riječ o dvama kronološkim stadijima ljudskog postojanja (najprije čovjek kao ('adam) aseksualni čovjek), a potom čovjek kao biseksualno biće kao 'iš i 'iššah), nego je riječ o dvjema ontološkim dimenzijama ljudske osobe i o dvjema razinama (filozofske i) teološke analize čovjeka.

²¹ Usp. *Mulieris dignitatem*, 1.6; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, §§ 2-3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1154-1156.

²² Usp. *Mulieris dignitatem* 6-7; *Familiaris consortio*, 11; *Dominum et Vivificantem* 12; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 24. listopada 1979, § 2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 842; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 7. studenog 1979, §§ 1-4, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1071-1076; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1153-1157.

žene, odnosno u odnosu zajedništva s drugom osobom. On otkriva vlastitu istinu u drugoj osobi; za otkrivanje vlastita identiteta potrebna mu je pomoć druge osobe "kao što je on" (usp. Post 2, 18);²³

b) Ljudska je osoba definirana i vlastitim tijelom te vlastitom seksualnom obilježenošću, odnosno *tijelo i seksualnost integralni su dio istine o čovjeku slici Božjoj*. Seksualnost ne samo da određuje tjelesnost pojedinačne osobe nego ulazi i u definiciju osobnog identiteta te iste osobe;

c) Čovjek realizira vlastitu osobnost tek prihvaćajući drugu osobu i prihvaćenošću od druge osobe. Otvorenost prema drugoj osobi jedini je put vlastite realizacije, odnosno *čovjek se u potpunosti ostvaruje kao slika Božja u zajedništvu osoba*.

Tako Ivan Pavao II, uz personalnu subjektivnu dimenzije slike Božje, dolazi i do njezine nove interpersonalne društvene dimenzije. Slika Božja ne obuhvaća samo subjektivnost pojedinačne osobe, nego i međusobni odnos zajedništva koji se stvara među osobama. Videna s teološko-antropološke točke gledišta, prema Papi, ljudska je osoba u sebi poziv na zajedništvo i darivanje, a model njezine interpretacije²⁴ može biti samo Presveto Trojstvo kao zajedništvo Osoba.

b) Čovjek na sliku Presvetoga Trojstva

Interpretirajući drugo poglavlje Knjige Postanka (Post 2, 18-25) u svjetlu prvog poglavlja iste knjige (Post 1, 26-27), a polazeći od ljudskog iskustva kao hermeneutskog kriterija biblijske objave, Ivan Pavao II. - kako to vidimo iz prethodnog izlaganja - zaključuje da stvorenost ljudske osobe na sliku Božju obuhvaća dva elementa: (1) čovjekovu subjektivnost (transcendenciju ljudske osobe koja uključuje slobodnu i razumsku narav) i (2) odnos s drugom osobom (društvenu dimenziju ljudske osobe). Ta dva elementa čine ontološku strukturu čovjeka stvorenog na sliku Božju.

Stvarajući sintezu između rezultata filozofsko-teološke antropologije, koja iskustva "iskonskog" čovjeka interpretira u svjetlu biblijske objave o stvaranju čovjeka na sliku Božju, i Kristove novozavjetne objave Presvetoga Trojstva, Ivan Pavao II. zaključuje:

Čovjek je stvoren na sliku Presvetoga Trojstva. Bog koji se objavljuje u Isusu Kristu *jedinstvo je u Trojstvu*; jedinstvo u zajedništvu. Bog

²³ "On otkriva istinu o sebi i prepoznaje vlastito ostvarenje u njoj (i zato je zove "iš-šah") i obrnuto, ona otkriva vlastitu istinu i prepoznaje vlastito ostvarenje u njemu."

²⁴ Već je prije bilo utvrđeno da je to Bog, a on je *osoba*.

je tro-jedin. Otac, Sin i Duh Sveti tri su različite osobe, koje postoje svaka u jedinstvenosti svoje božanske stvarnosti. No, njihovo je postojanje bazirano na njihovu su-postojanju. Identitet svake od Osoba sastoji se upravo u njezinu odnosu prema drugim Osobama i ni jedna božanska Osoba ne postoji, niti može postojati, bez odnosa s drugim dvjema osobama. Dakle, ako je čovjek stvoren "na sliku Božju" (usp. Post 1, 26-27) - a Bog je Trojstvo - onda je čovjek stvoren na sliku Trojstva.

Funkcija je slike odražavanje onoga tko joj je model, reproduciranje vlastita prototipa. Čovjek postaje slika Božja ne toliko u trenutku samoće koliko u trenutku zajedništva. Naime, on je "od iskona" ne samo slika u kojoj se odražava samoća Osobe koja upravlja svijetom, nego je također, i to bitno, slika neistraživa božanskog zajedništva Osoba.²⁵

Slika Božja nisu samo muškarac i žena pojedinačno nego se i u njihovu međusobnu jedinstvu i zajedništvu odsijeva zajedništvo ljubavi unutar Presvetoga Trojstva. Model interpretacije ljudske osobe jest Bog kao Trojstvo, kao zajedništvo osoba. U *communio personarum* kao u ogledalu ogleda se *communio Personarum* - čudesan misterij neprekidne razmjene ljubavi božanskih Osoba.²⁶ Jedinstvo muškarca i žene pokazuje da je, u misteriju stvaranja, u ljudsko biće upisana sličnost s Presvetim Trojstvom, te da je Trojstvo izvor, nadahnuće, model, cilj i uvir ljudskog zajedništva osoba. Ova refleksija o čovjeku kao slici Trojstva, tvrdi Ivan Pavao II, najviše je i najuzvišenije što se može reći o čovjeku i najdublji je aspekt teološkog govora o čovjeku.²⁷

c) Čovjek kao dar - na sliku Trojstva

c.a) Egzistencija kao pro-egzistencija

Trojstvo je misterij zajedničkog bivanja. Ovo zajedničko bivanje ne znači "biti jedno pored drugoga", nego je Bog ljubav i intimni

²⁵ *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1155.

²⁶ Usp. *Mulieris dignitatem*, 7; *Dominum et Vivificantem* 12.34; *Familiaris consortio*, 11; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1153-1157; *Generalna audijencija* 23. travnja 1986, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IX/1, 1111.

²⁷ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1156.

unutartrojtstveni život trajno je uzajamno darivanje božanskih Osoba. A budući da je ljubav bitno komunikacija - darivanje samoga sebe, Bog stvara. Misterij stvaranja i cjelokupnu stvorenu stvarnost Ivan Pavao II. tumači u svjetlu *hermeneutike dara*.²⁸ Biblijski pojam stvaranja ne uključuje samo poziv na postojanje i darivanje egzistencije nego i prisutnost Duha Svetoga, uosobljenog dara.²⁹

Bog je trojstven i postoji na način *dara*. Stvarajući, Bog se daruje svojem stvorenju. Čovjek je kruna stvaranja i jedino je stvorenje kojemu je darovana povlastica stvorenosti "na sliku Božju". U misteriju stvaranja u čovjeka je stoga utisnuta ontološka "struktura *dara*", tako da čovjek u svojoj nutrini, kao konstitutivnu dimenziju svoje osobe i svojega postojanja, nosi *dar* i *zakon darivanja*. Noseći u sebi ontološku konstituciju *osobe* (u Papinoj antropologiji ona je jednaka ontološkoj strukturi *dara*), čovjek je jedino stvorenje koje je sposobno odgovoriti na Božje darivanje uzvratnim darom sebe sama.

No, čovjek je stvoren na sliku Božju kao muškarac i kao žena; ontološki je stvoren kao *dar* "za" drugu osobu i istodobno je obdaren darom druge osobe.

Budući da je u njegovu narav, kao konstitutivna dimenzija njegove osobe, upisan zakon darivanja čovjek je ne samo sposoban za darivanje, nego ima i potrebu da postane darom "za" osobu koja se pojavljuje pred njim (i koja ima iste sposobnosti i istu potrebu postati-primiti dar).

²⁸ Osnovne elemente "*hermeneutike dara*" nalazimo u knjizi profesora K. Wojtyła, *Milosć i Odpowiedzialność (Ljubav i odgovornost)*, publiciranoj godine 1960.: ljudska je osoba obdarena sposobnošću samoposjedovanja i samoodređenja. *Essendo sui iuris et alteri incomunicabilis*, čovjek je sposoban ući u zajedništvo s drugom osobom i komunicirati se - postati darom za drugu osobu (usp. K. WOJTYŁA, *Amore e responsabilità. Morale sessuale e vita interpersonale*, Marietti, Torino, 1983⁴, 69-72.90-91). Valjanost interpretacije ljudske osobe u svjetlu "*law of the gift*" i stimulaciju za produbljenje takve interpretacije čovjeka, K. Wojtyła pronalazi u dokumentima Drugoga vaticanskog sabora, točnije u *Gadium et spes*, 24 (usp. K. WOJTYŁA, *The personal structure of Self-Determination*, u "Tommaso d'Aquino nel suo Settimo Centenario. Congresso internazionale (Roma-Napoli, 17-24 aprile 1974)", Edizioni Domenicane, Napoli 1974, 379-390). U antropološkom magisteriju Ivana Pavla II. "*hermeneutika dara*" ("l'ermeneutica del dono") postaje temeljni kriterij shvaćanja i interpretacije čovjeka (usp. *Mulieris dignitatem*, 7; *Dominum et Vivificantem* 12; *Familiaris consortio*, 11.13.22; *Katechiza na generalnoj audijenciji* 2. siječnja 1980, § 2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 13).

²⁹ Duh Sveti "je Osoba-dar" (usp. *Dominum et Vivificantem*, 10. 22).

Muškarac i žena (u čija je bića utisnut zakon darivanja u ljubavi na sliku Boga-Dara) stoga ulaze u recipročno darivanje i, postajući-primajući dar(om), stvaraju *communio personarum*; njihova egzistencija postaje pro-egzistencija.³⁰

c.b) Darivanje u ljubavi - na sliku Trojstva

Biti čovjek, stvoren na sliku Božju, znači postojati kao osoba "za" osobu i biti pozvan postati darom.

Darivanje u ljubavi stoga je temeljni i urođeni poziv svakoga ljudskog bića,³¹ upisan u njegovu ontološku strukturu. Stoga Ivan Pavao II u *Redemptor hominis*, 10, kaže:

*Čovjek ne može živjeti bez ljubavi. Sam po sebi on ostaje biće neshvaćeno, život mu ostaje lišen smisla, ako mu se ne objavi ljubav, ako je ne iskusi i ne usvoji, ako u njoj živo ne sudjeluje.*³²

Ljubiti i biti ljubljen ontološka je potreba ljudske osobe. Njezino dostojanstvo slike Božje leži u njezinoj sposobnosti da se dariva u ljubavi i da bude obdaren ljubavlju druge osobe. Pomoć je o kojoj govori Post 2, 18 recipročna, a sastoji se u pružanju mogućnosti ostvarenja vlastite ontološke naravi kao *dara* u zajedništvu osoba.³³

U ovom kontekstu, u učenju Ivana Pavla II, nalazimo i zanimljive refleksije o bračnom zajedništvu kao slici Trojstvenog života, te o društvenoj zajednici (organiziranoj u različitim oblicima društvenog i političkog života) "na sliku Trojstva".

d) Ljudsko tijelo na sliku Božju

d.a) Zaručničko značenje ljudskoga tijela na sliku Božju

Budući da je prema Ivanu Pavlu II. tijelo sakrament ljudske osobe i budući da čovjek ne samo da ima nego *jest* njegovo tijelo, kvaliteta slike Božje obuhvaća i ljudsko tijelo. Ljudsko tijelo nema samo antropološku, nego ima i teološku važnost. Kao što sudjeluje u dostojanstvu

³⁰ Usp. *Mulieris dignitatem*, 7; *Katehexa na generalnoj audijenciji* 14. studenoga 1979, § 2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1154-1155.

³¹ Usp. *Familiaris consortio*, 11.

³² Ove iste riječi Papa ponavlja i u *Familiaris consortio*, 18.

³³ Usp. *Mulieris dignitatem*, 7.29.

ljudske osobe, ono jednako sudjeluje i na dostojanstvu slike Božje. U misteriju stvaranja slika je Božja utisnuta u ljudsko tijelo. Stoga je tijelo nedvojben znak slike Božje i specifičan je izvor sigurnosti o prisutnosti slike Božje u cjelokupnosti ljudske osobe.

Čovjek u drugoj ljudskoj osobi otkriva "pomoć kao što je on" (usp. Post 2, 18). Muškarac i žena, međusobnim darivanjem u ljubavi, ostvaruju zajedništvo i nadvladavaju iskustvo samoće. U tom međusobnu darivanju otkrivaju ulogu tijela i seksualnosti (usp. Post 2, 25). Tijelo je shvaćeno kao dar predodređen da bude darovan, a seksualnost kao znak i potvrda ove istine o tijelu kao daru. Iskustvo takova međusobna darivanja, koje omogućuje otkrivanje uloge tjelesnosti i seksualnosti, Ivan Pavao II naziva *iskustvom izvorne nagosti ljudskog tijela*. Ontološku istinu o sebi samome, koju čovjek otkriva na osnovi iskustva izvorne nagosti ljudskog tijela i izvorna jedinstva između muškarca i žene, Papa naziva "*zaručničkim značenjem ljudskoga tijela*".

Pojam "*zaručničko značenje ljudskoga tijela*" u magisteriju pape Ivana Pavla II. zajednički je nazivnik istina objavljenih u trima izvornim ljudskim iskustvima (izvorno iskustvo samoće, iskustvo izvorna jedinstva muškarca i žene i iskustvo izvorne nagosti tijela) protumačenima u svjetlu "hermeneutike dara". Stoga se "*zaručničko značenje ljudskoga tijela*", u Papinu učenju, poklapa s istinom o čovjeku kao slici Božjoj i zbroj je svih istina o čovjeku - slici Božjoj.³⁴

d.b) Biseksualnost ljudskog tijela na sliku Božju

Prema Post 2, 25, muškarac i žena bijahu goli i ne osjećahu stida: "(Wayyihyû š'nêhem žarûmmîm, ha'adam w'îštô; w'l'o yîtbošašû)". Izvorna nagost ljudskog tijela, opisana u Post 2, 25, tvrdi Ivan Pavao II, označava najviši stupanj duboke osobne komunikacije i darivanja između muškarca i žene i upućuje na nužnost povezivanja teološke refleksije o ljudskom tijelu sa subjektivnom dimenzijom ljudske osobe. Ovaj redak potvrđuje da su muškarac i žena predodređeni za *communio personarum* i da *communio personarum* podrazumijeva komunikaciju onoga što je u čovjeku muško i onoga što je u njemu žensko, odnosno da obuhvaća i ljudsko tijelo. Jedinstvo tijela muškarca i žene potvrđuje i produbljuje njihovo zajedništvo. S pomoću seksualnosti njih dvoje, na vidljiv način, izražavaju i realiziraju vlastita bića stvorena za darovanost na sliku Trojstva.

³⁴ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 2. siječnja 1980, § 2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 12-13; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 9. siječnja 1980, § 5, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 90-91.

Darivanje biseksualno obilježenih tijela postaje sakrament osobnog darivanja i zajedništva muškarca i žene.

U biseksualnosti ljudskog tijela reflektira se istina o stvaranju na sliku Boga-Dara; stvarajući čovjeka kao dar (na sliku Božju), Bog obdaruje ljudsko tijelo i biće biseksualnošću da ona bude potvrda i sakrament ove istine teološke antropologije (usp. Post 2, 24). Seksualnost je stoga integralni dio čovjeka - slike trojedinog Boga.

Darivanje biseksualno obilježenih tijela, stoga, osim toga što je sakrament osobna darivanja i zajedništva muškarca i žene, istodobno je, tvrdi Papa, slika i sakrament darivanja među Osobama Presvetog Trojstva.³⁵

Iskustvo izvorne nagosti ljudskog tijela (usp. Post 2, 23-25) čini očitim da je biseksualno obilježena tjelesnost integralni dio ljudske osobe, te da se antropološka istina, koju objavljuje intimno tjelesno jedinstvo muškarca i žene (zaručničko značenje ljudskog tijela), podudara s puninom vizije čovjeka "u Božjoj zamisli" u misteriju stvaranja. Drugim riječima rečeno, to znači da iskustvo izvorne nagosti ljudskog tijela očituje čistoću, svetost i dostojanstvo tijela i seksualnosti te da zaručničko značenje ljudskoga tijela kompletira i u potpunosti izražava istinu o čovjeku kao slici Božjoj i njezin je vidljivi znak.³⁶ Biseksualnost ljudskoga tijela, dakle, prema Ivanu Pavlu II, nije samo *vestigium Trinitatis* nego je bitni moment aktualizacije slike trinitarnog Boga u čovjeku, i to u onoj mjeri u kojoj se biseksualnost usijeca u određenje ljudske osobe.

³⁵ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 30. siječnja 1980, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 219-220.

³⁶ Usp. *Mulieris dignitatem*, 6-7. 20-26. 29; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 12. prosinca 1979, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1379-1380; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 19. prosinca 1979, §§ 3-5, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1463-1465; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 2. siječnja 1980, §§ 1-2, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 11-13; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 9. siječnja 1980, §§ 3-5, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 89-90; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 16. siječnja 1980, §§ 1-4, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 148-151; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 6. veljače 1980, §§ 2-4, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. III/1, 326-328.

C. TEOLOGIJA SLIKE BOŽJE U UČENJU
IVANA PAVLA II. U NJEZINU
POVIJESNO-TEOLOŠKOM KONTEKSTU

Smještajući magisterij pape Ivana Pavla II s obzirom na protologiju čovjeka - slike Božje u njegov povijesno-teološki kontekst, možemo reći sljedeće:

Novosti i originalnost njegova magisterija treba razlikovati ukoliko su doprinos teologiji slike Božje i ukoliko su novost s obzirom na dosadašnje službeno crkveno učiteljstvo.

(1) Interpretacija subjektivne i društvene dimenzije čovjeka kao onih u kojima se odražava stvaranje na sliku trojedinoga Boga teološki je doprinos koji je uistinu možda najdublji aspekt teološkog govora o čovjeku.³⁷ Čovjek kao slika Trojstva tema je koju susrećemo u otačkoj teologiji, ali koja je poslije zapostavljena.³⁸ Socijalna se dimenzija čovjeka kao slike Trojstva s M. J. Scheebenom vraća u noviju teološku misao.³⁹ Prvi koji je tragove stvaranja čovjeka na sliku Trojstva tražio u njegovoj biseksualnosti jest K. Barth.⁴⁰ Ivan Pavao II. prvi je čovjek crkvenog učiteljstva, koji sustavno razvija ove argumente i tako daje legitimnost prethodnome teološkom istraživanju i potiče razvoj teološke refleksije u tom pravcu. Aktualni razvoj teološke misli je već uhvatio zamah u tome smjeru, no Ivan Pavao II. svakako ostaje jedan od glavnih protagonista interpretacije socijalne dimenzije čovjeka *na sliku Trojstva* i trenutno je jedan od najvažnijih predstavnika ovoga teološkog pravca - to više ako uzmemo u obzir njegovu specifičnu službu u Crkvi.

³⁷ Usp. *Kateheza na generalnoj audijenciji* 14. studenog 1979, § 3, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. II/2, 1156.

³⁸ Augustin otkriva *vestigium* Božjeg jedinstva i trojstva u čovjekovoj duši i u njezinim sposobnostima (*mens-voluntas-amor; memoria-intelligentia-voluntas*). Sv. Toma povezuje *sliku Božju* s misterijem Trojstva kao duhovnim bićem koje poznaje i ljubi sebe sama i u kojem postoje osobne relacije. Kod njega susrećemo i jednu aluziju na analogiju s obitelji, ali samo da bi je odbacio kao neprihvatljivu s obzirom na Trojstvo. U 12. stoljeću Rikard od Sv. Viktora osvjetljava obiteljsku realnost s ljubavlju između Oca i Sina, iz koje se rađa treća osoba Duh Sveti. Usp. L. GENDRON, *Mystère de la Trinité et symbolique familiale. Approche historique*, Ex Diss. Gregoriana, Roma, 1975.

³⁹ Usp. M. J. SCHEEBEN, *Handbuch der Katholischen Dogmatik*, vol. III, Herder, Freiburg im Breisgau, 1933, 368-375.

⁴⁰ Usp. K. BARTH, *Die Kirchliche Dogmatik. Die Lehre von der Schöpfung*, vol. III/1, Evangelischer Verlag, Zürich, 1970⁴, 187-237.

Ipak moramo reći da se njegovo učenje uglavnom zadržava i iscrpljuje na induktivnoj metodi, koja polazi od ljudskog iskustva, shvaćena kao put koji nas vodi do ontološke istine o čovjeku. Teološka tvrdnja da je čovjek slika trojedinog Boga rezultat je i svojevrsni vrhunac Papine teološko-antropološke refleksije. Papina teološka antropologija, uzeta u cijelosti (mi se, naime, ovdje zadržavamo samo na protologiji čovjeka - slike Božje) polazi od antropologije i vodi prema kristologiji. No, osjeća se nedostatak pristupa i sustavne teološke refleksije koja polazi od kristologije i ide prema antropologiji i u kojoj bi isitna o *čovjeku na sliku Trojstva* bila polazna točka, na osnovi koje bi se dalje deduktivnom teološkom metodom razvijala i produbljivala teološka antropologija, odnosno osjeća se nedostatak vizije u kojoj bi kristologija (i uz nju vezana trinitarna teologija) morala postati ambijent unutar kojega se razvija teološka antropologija te traktati vezani uz nju.

Trojstvo koje je u Papinu magisteriju model prema kojem je stvoren čovjek - slika Božja jest "ontološko" (tj. model je stvaranja ljudske osobe ontološki odnos osobna darivanja među Osobama Presvetoga Trojstva), a ne "ekonomsko" Trojstvo (koje se objavljuje kroz povijest spasenja i koje realizira ekonomiju spasenja). Papin se interes ne zadržava samo na ontološkoj konstituciji čovjeka - slike Božje nego želi dosegnuti ontičke istine.

(2) Iako u patrističkoj teologiji susrećemo oce koji, razvijajući teologiju slike Božje, tu kvalitetu pridaju i ljudskom tijelu, ipak su skolastička teologija i kasnija teologija sve do naših dana kvalitetu slike Božje povezivale samo s "besmrtnom dušom" (odnosno s ljudskom naravi, obdarenom razumom i slobodnom voljom), dok je tijelo ostajalo izvan te teološke rasprave i lišeno kvalitete slike Božje. Ivan Pavao II, polazeći od personalističke filozofije prema kojoj je tijelo sakrament ljudske osobe, tvrdi da istina o čovjeku kao slici Božjoj uključuje i ljudsku tjelesnost, štoviše, i njegovu seksualnost.

Razvijajući teologiju ljudskog tijela unutar teologije slike Božje, Ivan Pavao II ne samo da oživljava i obnavlja staru patrističku temu, koja je poslije, na žalost, bila zapostavljena, nego i unosi novost u dosadašnji nauk crkvenog učiteljstva i potiče nov razvoj teologije slike Božje i teologije ljudskog tijela. Ivan Pavao II. prvi je papa koji ne samo usput i prigodno nego sustavno progovara o ovim temama i sustavno iznosi pozitivno kršćansko shvaćanje ljudske tjelesnosti i seksualnosti.

On je prvi papa koji u rječnik službenoga crkvenog učiteljstva uvodi pojam "teologija ljudskog tijela". Istodobno je prvi čovjek crkvenog učiteljstva koji biseksualnost ljudskog tijela povezuje s istinom o

stvaranju čovjeka na sliku Božju. Njegovo učenje o slici Božjoj, koja se odražava u ljudskoj biseksualnoj tjelesnosti, vrijedan je doprinos bilo teologiji slike Božje bilo pak teologiji ljudskog tijela i ljudske seksualnosti.

Možemo kazati da je Ivan Pavao II, svojim teološkim tvrdnjama, te zauzetošću i ozbiljnošću u pristupu teologiji ljudskog tijela i ljudske seksualnosti, jedan od malobrojnih teologa koji se s toliko truda i interesa bavi ovom problematikom.

Međutim, valja zapaziti razliku između Papine impostacije teologije ljudskog tijela i patrističke impostacije spomenute teologije. Naime, patristička teologija ljudskog tijela polazila je od Kristova utjelovljenja i u njemu nalazila svoje opravdanje, a Ivan Pavao II. polazi od tijela kao sakramenta ljudske osobe i promatra ga u svjetlu isitine o Trojstvu. Odnos između utjelovljenja Krista - savršene slike Božje i savršenog čovjeka, te čovjekove stvorenosti kao tjelesnog bića na sliku Božju, u Papinu učenju ne dolazi do izražaja. Prema Papinu učenju, Krist svojom objavom Trojstva osvjetljuje antropološke istine do kojih čovjek dolazi analizom iskustva sebe samoga ("Krist potpuno objavljuje čovjeka njemu samome" (usp. *Gaudium et spes*, 22)), ali u njegovu učenju ne biva osvjetljeno postoji li i kakva je ontološka veza između Kristova utjelovljenja i stvaranja "u Kristu, po Kristu i u vidu njegova utjelovljenja" (usp. Kol 1, 15-18).

Istina o stvaranju čovjeka na sliku Božju u Papinu je učenju identificirana s darivanjem ontološke strukture *osobe-dara*, odnosno s darivanjem *naravi*, koju će Krist - zbog ljudskog grijeha - obnoviti svojom milošću. Krist je, dakle, otkupitelj čovjeka, no u Papinoj teologiji nije dovoljno jasna veza između kristologije i protologije.

Ova veza između kristologije i protologije ipak je naznačena u jednoj od kateheza u ciklusu o Vjeronanju, u kojoj Papa, upotrebljavajući teološku metodu analize čovjeka, uz "*strukturu dara*" otkriva i "*logičko-ikoničku strukturu*"⁴¹.

Mislimo da je za razumijevanje, ispravno vrednovanje i za razboritu prosubu obvezatnosti Papinih teoloških stavova, uz ostalo, važno imati na umu kulturni i teološki kontekst K. Wojtyły te motivaciju njegova antropološkog magisterija. Njegov antropološki magisterij treba

⁴¹ *Kateheza na generalnoj audijenciji* 5. ožujka 1986, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IX/1, 614-617. Papa u talijanskom jeziku upotrebljava izraz "la struttura logico-iconica". Na toj su crti, iako ne spominjući "logičko-ikoničku strukturu", i još dvije kateheze iz istog ciklusa: *Kateheza na generalnoj audijenciji* 9. travnja 1986, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IX/1, 959-963; *Kateheza na generalnoj audijenciji* 28. svibnja 1986, u "Insegnamenti di Giovanni Paolo II", vol. IX/1, 1697-1701.

vrednovati ne samo kao teološki traktat, nego i ukoliko uspijeva zapodjenuiti dijalog s kulturama i antropologijama našeg vremena i odgovoriti na njihove izazove.

Na kraju smatramo potrebnim naglasiti da ovo naše izlaganje ostaje parcijalno. Da bismo pružili odgovor na mnoga pitanja koja izviru iz onoga što je rečeno i objektivno prikazali Papinu protologiju čovjeka slike Božje u njezinoj cjelini i u pojedinim pitanjima (od kojih mnoga ovdje uopće nisu niti dotaknuta), prijeko je potrebno pružiti cjelinu Papi- na učenja o slici Božjoj, odnosno iscrpnije prikazati njegovo shvaćanje od- nosa između kristologije i antropologije te njegove eshatologije (ili, reče- no Papinim rječnikom, nuždan je prikaz njegova "povijesnog" i "eshato- loškog" čovjeka), te dublje analizirati odnos između personalističke filo- zofije K. Wojtyła i antropološkog učenja Ivana Pavla II.

□ *Riassunto*

La verità sull'uomo come immagine di Dio, secondo Gio- vanni Paolo II, è la verità antropologica fondamentale, essenziale e sublime. Essa costituisce l'immutabile base di tutta l'antropologia cristiana. La nozione di immagine di Dio non è soltanto presente co- me un filo conduttore nel suo insegnamento sull'uomo, ma è anche un contenitore e un punto di convergenza di tutte le verità antropologico-teologiche.

La nozione di *immagine di Dio* nel suo magistero in gran parte coincide con la nozione di *persona* di K. Wojtyła. Però la nozione filosofica di persona nel magistero papale è arricchita con la concezio- ne cristiana dell'essere personale di Dio (che è il mistero della Trinità nell'unità divina). Viene considerata la dimensione personale di im- magine di Dio e la sua dimensione sociale. La trascendenza dell'uo- mo "a immagine e somiglianza di Dio" apre l'uomo verso il mistero di Dio: Dio ha creato l'uomo a sua immagine, in condizione di persona, in vista della relazione della *partnership* tra Dio e l'uomo e fra due persone umane. Essere uomo a immagine di Dio significa perciò non soltanto la trascendenza personale. Questo significa anche la capacità di entrare nella relazionalità e la vocazione a comunicarsi; di più, l'uo- mo creato a immagine di Dio è comunicazione di sé in atto. Essere *persona* umana a immagine di Dio significa capacità di donarsi per amore che tende a una comunione profonda di persone, basata sullo scambio reciproco del dono di sé. La *persona* esiste a modo di dono. Lo scambio del dono dell'amore e la reciprocità rappresentano l'esi- genza ontologica e la vocazione dell'uomo creato a immagine di Dio.

Dire che l'uomo è *persona* creata a immagine e somiglianza di Dio vuol dire anche che egli esiste come persona "per" l'altra persona, a modo di dono. Nel suo essere l'uomo rispecchia l'essere di Dio uno e trino.

Interpretando la reciprocità che all'uomo è più vicina (quella fra l'uomo e la donna), trattando Gen 1,26-27 e l'esperienza che l'uomo ha di sé come maschio e femmina alla luce della rivelazione neotestamentaria della Trinità, Giovanni Paolo II approfondisce i risultati della sua filosofia personalistica (persona-dono e corporeità della persona) con il concetto di *significato sponsale del corpo* a immagine di Dio trino. Il "significato sponsale del corpo" (la bisessualità del corpo umano) è sacramento della verità sull'uomo come immagine della Trinità. Essa non è soltanto un *vestigium trinitatis* ma rappresenta un momento rilevante dell'attuarsi dell'immagine di Dio trino che è nell'uomo e ciò in misura proporzionata a quanto la bisessualità incide nella determinazione della persona umana.

Riteniamo che le dimensioni della soggettività e dell'intersoggettività dell'uomo, viste alla luce dell'immagine di Dio e interpretate come quelle in cui si rispecchia l'essere di Dio uno e trino, rappresentino un contributo teologico molto profondo e valido. Sviluppando la teologia del corpo umano entro la teologia dell'immagine di Dio, Giovanni Paolo II ravviva un tema patristico, inserisce una novità nel magistero della Chiesa e sollecita un nuovo sviluppo teologico dell'immagine di Dio e della corporeità umana.